

לעולם יהא אדם

הרב שמואל הבר

תוכן

1. תכלית הבריאה
2. תכלית האדם
3. אם אין דרך ארץ אין תורה
4. נגיעה של 'צדקות'
5. מימוש עצמי
6. הכנה לבית המדרש
7. השפעת בית המדרש על מהלכי הגאולה
8. דגשים שונים בעבודת ה'

1. תכלית הבריאה

העיסוק בשאלה אם יש תכלית לבריאה מחייב אותנו להניח שתי הנחות מוקדמות כפי שכותב הרמב"ם במו"נ¹:

א. שהעולם נברא. כי אם העולם קדמון, כתפיסת אריסטו, אין מקום לשאלה.

ב. אין לייחס לבורא העולם פעולות ללא תכלית "ואומר שאי אפשר לבעל שכל לאמר שדבר מפעולות האלוק ריק או הבל או שחוק"².

דעת הרס"ג כי תכלית הבריאה למען האדם ולטובתו, כפי שכותב בספרו 'האמונות והדעות' בפתיחה למאמר שלישי:

הבורא כיון שהתברר שהוא קדמון לא היה עמו דבר, היתה בריאתו לאחרים טובה וחסד ממנו – ה, טוב ומיטיב כמו שאמר טוב ה, לכל ורחמיו על כל מעשיו. ותחילת הטבתו לברואים שחננם ההויה רצוני לומר המציאו אותם אחר שלא היו ואח"כ חננם סיבה שמגיעים בה אל ההצלחה הגמורה והטובה והשלימה כמו שאמר תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך.

וכ"כ במאמר ראשון³: "ואולי יחשוב החושב לאיזה עילה ברא אלה הנמצאות" (ועונה) "רצה בזה תועלת הברואים במה שמנהיגם ויעבדוהו".

וכך דעת ר' בחיי ביחובות הלבבות⁴ שער עבודת האלוקים:

סוד הסיבה האמיתית של בואך לעולם הזה היא זאת היות והבורא ברא אותך מאין ואפס, בין יתר הדברים הרוחנים שברא ורצה לנשא אותך ולהעלות את דרגתך עד לדרגת אהוביו ובחידיו וטהוריו הקרובים אל אור כבודו כדי להיטיב לך ולעשות עמך חסד.

ובכוזרי מאמר שני⁵: "הענין האלוקי גומל טוב לכל ורוצה בטוב לכל".

הרמב"ם חולק לכאורה על גישה זו וכותב במורה ח"ג⁶:

נשקד להאמין שזה המציאות כולו מכוון ממנו יתברך לפי רצונו ולא נבקש לו עילה ולא תכלית אחרת כלל כמו שלא נבקש תכלית רצונו

1 ח"ג פרק י"ג.

2 ח"ג פכ"ה עמוד ל"ב.

4 פרק ט"ו.

5 סעיף כ"ו.

6 פרק י"ג.

אשר בעבורו התחדש כל מה שהתחדש... והכרחי הוא שיסתיים הדבר במתן התכלית שכך רצה ה', או כך גזרה חכמתו וזה הנכון" ובהמשך: "ונתחייב לראות בדעה כי כל המציאות הזו היא מטרתו יתעלה כפי רצונו ולא נבקש לכך סיבה ולא תכלית אחרת כלל, כמו שלא נבקש תכלית מציאות יתעלה כך לא נבקש תכלית עדותו אשר בהתאם לו נתחדש כל מה שנתחדש ויתחדש כפי שהוא.

פירוש הדברים: הרמב"ם כותב כאן, כי תכלית הבריאה הוא למעלה משכל אדם והיא רצון הבורא, כך גזרה חכמתו ואדם אינו מסוגל להבין את סיבת רצונו.

מאיך גיסא כותב הרמב"ם עצמו בחלק ג'⁷:

ולפיכך כל המציאות הזו כלומר המצאתו יתעלה אותה הוא חסד אמר עולם חסד יבנה ענינו בנין העולם חסד הוא ואמר יתעלה בתיאור מידותיו ורב חסד.

וצ"ל כי כוונתו שהעיסוק שלנו ברעיון שהוא טרום בריאה, לפני שנברא כל נברא, הוא מעבר ליכולתנו וגם דעתו שהבורא ורצונו אינם דברים נפרדים. א"כ, כשם שאיננו יכולים לעסוק בעצמותו, איננו יכולים לעסוק ברצונו, אבל אנחנו מסוגלים לזהות בתוך מסגרת הבריאה הקיימת, אחר שכבר נוצרה, שתכלית הבריאה מנקודת מבט שלנו להיטיב לברואים. לשון אחר, מה שאנו מסוגלים לזהות בעולם זו פעולה של חסד מריבושייע.

וכפי המבואר בדעת תבונות⁸:

למה רצה הבורא ב"ה לברא נבראים? אמר השכל: מה שנוכל להשיג בענין הוא, כי האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי. ואמנם, מחק הטוב הוא להיטיב וזה מה שרצה הוא ית"ש - לברא נבראים כדי שיוכל להיטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב - אין הטבה. ואמנם, כדי שתהא ההטבה הטבה שלימה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה, מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא ולא ישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב כפי שמקבל צדקה מאחר.

וכפי שמסביר שם הרב פרידלנדר וצ"ל בעיונים על דברי הרמח"ל:

מה שנוכל להשיג השגתנו מוגבלת היא ואיננו יכולים להבין את האין סופי הבלתי מוגבל ואף לא את עצם מחשבותיו ואת עצם רצונו לכן מחק הטוב להיטיב לא נאמר על עצמותו כי אין הוא מוגבל ע"י

7 תחילת פרק נ"ג.

8 סייק ט"ז.

חוקים אלא ההכרה שהשי"ת הוא תכלית הטוב וכן הכלל "מחק הטוב הוא להיטיב" הם גילויים שחידש וגילה השי"ת לפי השגתנו ולמענינו כדי שנוכל להבין את המידות האלה ונלך בדרכיו.

כוי"ע מודו, שאפשר להבין ולזהות בתוך מסגרת הבריאה הקיימת, אחר שכבר נוצרה, שתכלית הבריאה להיטיב לברואים (ואם ישנה מחלוקת בין הרס"ג, ר' בחיי והרמב"ם הרי היא בתכלית שלפני הבריאה).

העיסוק בתכלית הבריאה אינו עיסוק פילוסופי גרידא, כי כאשר אנו מבררים ויודעים את המטרה לשמה נברא העולם, את תכלית הבריאה, רעיון זה מחייב אותנו כחלק מהבריאה, כאשר ההטבה לבריות היא הציר המרכזי שלה.

ואם לכאורה יאמר השואל כי אמנם הבורא פעל פעולה של חסד עם ברואיו, אך מדוע עבודת החסד היא כה מרכזית בעבודת האדם (מעבר למצוה החסד הפרטית ככל המצוות)?

ני"ל כי כאשר הבורא פועל פעולת חסד עם הברואים, פירושו של דבר שזו הפעולה השלמה ביותר והטובה ביותר מצד הבורא אותה אנו מזהים בעולם (ומצוה הליכה בדרכיו מורה שזיהוי הפעולות נוצר למענו).

לכן אנו מצפים שתורה ומצוות, שהן שיא החסד שריבשי"ע עושה עם עם ישראל, יובילו את האדם היהודי לשלימות דוגמת מעשי הבורא. אם תורה ומצוות אינן מביאות את האדם לידי חסד, הרי שלא נעשה עם האדם החסד השלם, כי החסד השלם צריך להביא את האדם לעשיית הפעולות הטובות ביותר. וכיון שפעולותיו של הבורא עם ברואיו הם הטוב המושלם ביותר, ממילא החסד של הבורא צריך להדריך את האדם כיצד לעשות חסד בצורה השלימה ביותר, כי פעולות חסד הם הפעולות השלמות ביותר הקיימות בעולם.

לסכום - תכלית הבריאה להיטיב עם הברואים לעשות איתם חסד. והחסד הוא - ללמד את האדם כיצד לעשות חסד בצורה השלימה ביותר. זהו הציר המרכזי והבריח התיכון בכל התורה כולה וזו מטרתה וכל מצוה ומצוה תפקידה להביאנו לידי כך.

כדי להיות אדם בעל חסד ברמה האלוקית, צריך הכשרה לכך - צריך שיהיה מאמין ושלא יאכל נבילות וטריפות המטמטמות את ליבו וכו'. כל מערכת המצוות יוצרות אצלו את ההכנה הראויה ומביאות אותו ומכשירות אותו כדי שיוכל לקיים את ענין החסד בשלימות האפשרית⁹.

⁹ ובענין שכותב הרמב"ם במורה ח"ג פרק נד': "ורוב המצוות אינם אלא להשגת המין הזה מן השלמות" (הכונה לשלמות המעלות המידותיות) ועייף אותו עיקרון שכותב הרמב"ם שם פרק נבי "ומטרה זו". כל זה לדעת הרמב"ם שאינה מוסכמת על כל הוגי הדעות.

בכל מצוה ומצוה, החסד האלוקי שבה הוא שמביא אותנו לידי עשיית חסד. ואולי זה שאמר ר' עקיבא: 'ואהבת לרעך כמוך'. רבי עקיבא אומר זהו כלל גדול בתורה¹⁰. 'ואהבת לרעך כמוך' הוא הציר המרכזי שכל התורה מתפרטת ממנו. וזה מה שאומרים חז"ל בסוטה¹¹: "התורה תחילתה גמ"ח וסופה גמ"ח. תחילתה גמ"ח דכתיב 'ויעש ה' אלוקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם', וסופה גמ"ח דכתיב: 'ויקבור אותו בגיא'". אפשר לומר כי התורה היא הדרכה לאדם בגן המבוכה (אותו מתאר המסילת ישירים) בה הוא נמצא, ובלי הדרכתה אינו יודע את הדרך ואת הכיוון בו הוא צריך ללכת וזהו גמ"ח מדריך מדויק ומפורט כיצד עליו להתנהג.

ולפי מה שכתבנו, כוונת חז"ל לומר לנו כי זהו עיקר התורה הרעיון המרכזי שבתורה הוא - שהאדם יגמול חסד עם זולתו ועם הסובב אותו. כל התורה כולה היא הדרכה מפורטת כיצד להכשיר את האדם שיהיה בנוי רוחנית ופיסית בצורה הטובה ביותר כדי לגמול חסד. וכפי שכתב הגר"א שנצטט לקמן בסוף מגילת אסתר "והמידות הם כלל של המצוות" (כלל מלשון 'יסוד').

עיינן פתיחת ר' שמעון שקופ זצ"ל לספרו "שערי יושר" המצייר את דמותו של היהודי השלם הכלל ישראלי¹²:

יתברך הבורא ויתעלה היוצר שבראנו בעלמו ובדמות תבניתו, וחיי עולם נטע בתוכנו שיהיה אדיר חפצנו, להיטיב עם זולתנו, ליחיד ולרבים בהוה ובעתיד בדמות הבורא כביכול, שכל מה שברא ויצר היה רצונו יתברך רק להיטיב עם הנבראים, כן רצונו ית' שנהלך בדרכיו כאמור והלכת בדרכיו, היינו שנהיה אנחנו בחירי יצוריו, מגמתנו תמיד להקדיש כוחותינו הגופניים והרוחניים לטובת הרבים, כפי ערכנו, ולדעתי כל ענין זה נכלל במצות ה' של קדושים תהיו...

לכן נלענ"ד, שבמצוה זו כלול כל יסוד ושורש מגמת תכלית חיינו, שיהיו כל עבודתנו ועמלנו תמיד מוקדשים לטובת הכלל, שלא נשתמש בשום מעשה ותנועה, הנאה ותענוג שלא יהיה בזה איזה ענין לטובת זולתנו...וביחס זה מתדמה ענין קדושה זו לקדושת הבורא ית' באיזה דמיון קצת, שכמו שבמעשה של הקב"ה בהבריאה כולה, וכן בכל רגע וברגע שהוא מקיים את העולם, כל מעשיו הם מוקדשים לטובת זולתו, כן רצונו ית' שיהיו מעשינו תמיד מוקדשים לטובת הכלל ולא להנאת עצמו.

10 ירושלמי נדרים ל ע"ב.

11 יד ע"א.

12 בניגוד חריף לגישות הרווחות היום בעולם כי הכל מתחיל ונגמר באדם עצמו.

2. תכלית האדם

הרמב"ם בהקדמה למשנה דן בשאלה מהי תכלית האדם, מה הבורא מצפה מן האדם וכיצד מצפה הבורא שהאדם יממש את עצמו. כאשר בפתח דבריו הוא מקדים¹³:

שהתאמת אצל הפילוסופים שכל דבר נמצא יש לו בהכרח תכלית אשר בשבילה היתה מציאותו כי אין שום דבר שנמצא לבטלה וכאשר התאמת להם זה המשפט הכללי החלו בפירוט כל המציאות לדעת תכלית כל מין מן המינים... וכאשר מצאו שתכלית אלו כולם מציאות האדם¹⁴ התחייב שנחקור ג"כ למה נמצא האדם ומה תכליתו.

הנה התברר מאלה ההקדמות, כי תכלית עולמנו ומה שבו אמנם היא: **איש חכם וטוב**. וכאשר יצלחו ביד איש מן המין האנושי החכמה והמעשה - רצוני לומר ב"חכמה": ציור האמתות כמות שהן, והשגת כל מה שאפשר שישגהו האדם, וב"מעשה": יושר המזג בדברים הטבעיים, והרחקת ההתמכרות, ושלא יקח מהם אלא מה שיש בו קיום הגוף, והטבת המדות כלן - הרי איש אשר זה יהיה מצבו, הוא התכלית. וזה הענין לא נודע מן הנביאים בלבד, אלא החכמים מן האומות הקדמוניות, ומי שלא ראו הנביאים ולא שמעו חכמתם, כבר ידעו זה גם כן, שאין האדם אדם שלם אלא אם כן יכלול החכמה והמעשה. ודי לך מאמרו של הדגול בפילוסופיה: "כונת האל-ל בנו שנהיה נבונים וטובים". וזה, שהאדם אם יהיה חכם ונכון ומבקש תאוות- הרי אין הוא חכם באמת, כי ראשית החכמה שלא יקח מן ההנאות הגשמיות אלא מה שבו קיום הגוף. ובפרושנו למסכת אבות נשלים זה הענין, ונבארהו כמו שראוי וצריך. וכך מצאנו שהנביא הוכיח מי שטען שיש לו חכמה, והוא מורד בתורה ומבקש תאוות נפשו, הוא אמרו: "איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו" וכי'. וכן אם יהיה האדם עובד ופרוש, מרחיק ההנאות לבד ממה שבו קיום הגוף, נוהג במנהגים הטבעיים כלם בישר המזג, כבר קנה המדות הטובות כלן, אלא שאין חכמה לו - הרי זה גם כן חסר השלמות, אבל הוא יותר שלם מן הראשון, לפי שפעלו זה אינו על דרך אמת וידיעה ברורה. ולפיכך אומרים החכמים עליהם השלום: "אין בור ירא חטא", כמו שבארנו. ומי שאומר על עם הארץ שהוא חסיד - הריהו מכויז החכמים, אשר פסקו בזה באופן נחרץ, ומכויז השכל גם כן. ועל כן תמצא הצווי בכל התורה: "ולמדתם", ואחר כן: "לעשותם", החכמה קודם המעשה, לפי שבחכמה יגיע אל המעשה,

13 פסקה ו'.

14 כאשר במורה ח"ג - י"ג כותב כי לא יתכן שיצורים יותר מפותחים נבראו לצורך יצורים פחות מפותחים קרי האדם.

והמעשה לא יביא אל החכמה. וזה הוא אמרם עליהם השלום:
"שהתלמוד מביא לידי מעשה".

וכך גם מסיים הרמב"ם את מורה נבוכים:

הואיל והזכרנו פסוק זה ("כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגיבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאום ה'י"ג¹⁵) נשלים מה שנכלל בו, והוא, שלא הסתפק בפסוק זה באור הנעלה שבתכליות שהיא השגתו יתעלה לבד, כי אלו היתה זו מטרתו היה אומר כי אם זאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי ויפסיק דבור, או היה אומר השכל וידע אותי כי אני אחד, או היה אומר כי אין לי תמונה, או כי אין כמוני, וכל כיוצא באלה, אלא אמר כי ההתפארות היא בהשגתי וכידיעת תארי, כלומר מעשיו, כעין מה שבארנו באמרו הודיעני נא דרכיך וגו', ובאר לנו בפסוק זה כי אותם המעשים אשר חובה לדעת אותם ולהתדמות בהם, הם חסד ומשפט וצדקה. ואחרי כן השלים את הענין ואמר כי באלה חפצתי נאום ה', רוצה לומר מטרתי שיהא מכם חסד וצדקה ומשפט בארץ, כדרך שבארנו בשלש עשרה מדות, שהמטרה להתדמות בהן ושיהיו אלה הליכותינו, נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה היא שהוא באר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכלתו, וידע השגחתו על ברואיו בהמצאתם והנהגתם היאך היא, והיו הליכות אותו האדם אחר אותה ההשגה מתכוון בהם תמיד חסד וצדקה ומשפט להתדמות במעשיו יתעלה על הדרך שבארנו כמה פעמים במאמר זה.

וכפי שמדייק הרב קוק זצ"ל מתוך דבריו בימאמרי הראי"ה בתשובתו ליעבץ:

שהמעשים הטובים והמידות זאת היא באמת תמצית חכמת ישראל בטהרתה על פי התורה העומדת בפניה זו בניגוד לחכמת יון כי החתימה של המורה הרי היא אומרת מפורש שהחכמה מוכרחת להיות בצורה הזאת שהיא תביא לעשות את כל המעשים בפועל על פי דרכי ה', יתברך שהם התוכן של כל המעשים הטובים וכל סדרי התורה והעבודה".

מנגד אנו מוצאים ברמב"ם כי המידות - תפקידם רק להכשיר את האדם כדי שיוכל להגיע לחקירה שכלית או לנבואה שהן התכלית של האדם וכפי

שכתב בפרק נ"ד, כאשר מונה ארבע שלמויות המצויות באדם כותב: "והמין השלישי הוא שלמות המעלות המידותיות והוא שיהיו מידות אותו האדם בתכלית מעלתן ורב המצוות אינן אלא להשגת המין הזה מן השלימות וגם מין זה מן השלמות אינו אלא הצעה לזולתו ואינו תכלית כשלעצמו".

וכ"כ בח"א פל"ד:

והסיבה הרביעית המעלות המידותיות הם מצעים למעלות ההגיוניות ולא יתכן שיושגו הגיוניות אמיתיות כלומר מושכלות שלמות כי אם לאדם בעל מידות מוכשרות מאד.

וצ"ל שישן שני סוגי מידות:

הסוג האחד - מידות המהוות הכשרה כדי ששכלו של האדם יתפקד כפי שצריך ויוכל לעסוק בחקירה האלוקית, וכפי שכתב בהקדמה לשמונה פרקים¹⁶ בתנאי הנביא, שצריך שיקנו לו מעלות השכליות כולן ורב מעלות המידות והחזקות שבהם וההבדל בין השכליות למעלות המידות שהם רק כהכנה לנבואה.

הסוג השני - הוא תוצאה של אותה חקירה של אותו לימוד וכפי שכותב הרב קוק "הם המגמה של החכמה ושאין לה השלמה מבלעדם".

ולכן מסיים הרמב"ם בהקדמה למשנה¹⁷:

הנה כבר התברר מכל מה שאמרנו, שתכלית כל מה שבעולם ההויה וההפסד – איש שלם, כולל החכמה והמעשה, כמו שספרנו. ואחר שלמדנו מדבריהם, עליהם השלום, אלו שני הענינים, רצוני לומר: החכמה והמעשה, ממה שבארוהו וממה שרמוהו – הנה אמת נכון מה שאמרוהו: "אין לו להקב"ה בעולמו חוץ מארבע אמות של הלכה".

פירוש, כל מה שרוצה רבשי"ע מהאדם הוא ד"א של הלכה. הלכה מלשון 'הליכה', ולמה נקרא שמה הלכה? עיון שכלי המביא לידי הליכה בדרכיו! באופן הרחב, הלכה אמיתית היא החכמה, התלמוד שמביא לידי מעשה וזה למעשה התכלית של האדם - זה מה שה' אלוקיך דורש ומצפה ממך - לימוד המביא לידי עשיית חסד, משפט וצדקה.

הרמב"ם מצייר את דמותו של האדם השלם, האדם שמימש את עצמו, שהוציא מן הכח אל הפועל את היכולות שלו, איש חכם וטוב. כונת האל בנו שנהיה נבונים וטובים. כאשר הוא מציין שני דברים:

¹⁶ פרק ז'.
¹⁷ סוף פסקה ז'.

1. אדם אם יהיה חכם ונבון ומבקש תאוות אין הוא חכם באמת כדברי הנביא: "איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' בפינו". פירוש, חכמה שהפעל היוצא ממנה אינה מעשים טובים, אינה חכמה במישור האנושי. ולא בגלל שחסרות לו ידיעות או השכלה, אלא זה עצמו שאין בו מעשים טובים הוא חסרון בחכמה, כי הגדרת החכמה היא חכמה המוציאה מן הכח אל הפועל, שהתוצאות שלה הם מעשים טובים - "השכל וידע אותי כי אני ה' עושה חסד, משפט וצדקה בארץ" (ההגדרה הזאת תקפה יפה לא רק ליחס בין פילוסופיה ומידות אלא ליחס בין כל לימוד תורה לקיום המצוות).

2. מאידך גיסא גם המעשים חסרים. לא עם הארץ חסיד. אידאליים מעשים גדולים יכולים לבא רק מכת חכמה מכת הבנה.

ודומה למה שכותב המהר"ל בדרוש על המצוות:

שם תורה הונח על המצוות שנתן הש"י על ידי משה. ולא נקראו בשם מצות, אף שהיה שם זה ראוי יותר באשר הם מצוות מאתו ית', מפני כי לשון מצוה שייך בציווי הבא ממי שלא יבקש שידע המצוה ענין הציווי ומהותו רק כל תכליתו לשתהא ציווי נעשית, והש"י רחקו מחשבותיו מזה בתתו המצוות לישראל וחפץ שידעו ויבינו כל ענין המצוה, ולכך נקראו תורה לשון הוראה שמורה דברים השכליים שבהם והחכמה. ובאולי תאמר אי"כ היה ראוי לקרותם חכמה שאין לך חכמה יותר מזה, והכתוב העיד (דברים ד') ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים וגו' ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם וגו'. אין הכוונה בתורה שנתן הש"י החכמה לבדה, רק שהיא מורה לאדם המעשה אשר יעשה, מה שאין כוולת מהחכמות, שאין כוונת תכליתם על המעשה רק עצם החכמה בלבד, אבל התורה צריכה לשניהם להכין החכמה שבמצוותי ולעשותם על פי הידיעה ההיא. לכן יפול בזה לשון תורה הכולל שניהם להורות להם הידיעה גם ואת המעשה אשר יעשה, כי אם אין מעשים אין תורה.

(המהר"ל טוען שהוא דין מיוחד בתורה והטעם כי אין התורה כשאר חכמות שישגים האדם מעצמו ולא ניתנו לו מהש"י בעצם כמו התורה שמצד עצמה אין לה חיבור אל האדם כלל כאשר היא שכל אלוקי נבדל. לכן צריך להתעצם ולהתחבר אליה במעשה ובידיעה).

וכפי שכתבנו לעיל מסברא נראה שתכלית בריאת העולם ותכלית עבודת האדם הן היינו הך. כפי שאצל רבש"ע קדמה תורה לבריאת העולם כך וכך דורות, גם אצל האדם התכלית היא לימוד המביא לידי חסד. זה גם הפירוש למצות הליכה בדרכיו "מה הוא רחום אף אתה רחום, מה הוא חנון אף אתה חנון" אחרי ה' אלוקים תלכו" "ובא בפירוש ג"כ שענינו להדמות בפעולות הטובות והמידות החשובות שיתואר בהם האל יתעלה על צד המשל"18.

היוצא מהדברים כי אין תורה בלי חסד ואין חסד בלי תורה. חסד ללא הדרכה של תורה הוא חסד אנושי, לא חסד מושלם. ולהיפך: תורה בלי חסד היא תורה מזויפת מתוכה. כל התורה צריכה להוביל למטרה הזאת ואם נמצא יהודי המדקדק במצוות ולחסד כראוי אינו מגיע, כי אז העיקר חסר מן הספר. **חסד** אינה עוד מצוה, אלא הוא התכלית של כל הבריאה הוא של כל התורה ושל כל עבודת האדם.

עיינ במהר"ל, נתיב גמילות חסדים¹⁹ על דברי הגמ': "אמר רב הונא כל העוסק בתורה בלבד - דומה כמי שאין לו אלוה" בפירושו השני. נראית לי כוונתו, כי הבורא ברא את הבריאה כדי לעשות חסד וזו תכלית עבודת האדם ע"פ הדרכת תורה, וזה שמקיים את התורה ואינו מגיע לידי חסד - דומה כמי שמקיים את התורה לא מכח הדרכה אלוקית, כי זו הרי מטרתה שיגיע לידי חסד ולו היה לו אלוה היה מזהה את תכלית הבריאה וממילא את תכלית האדם שהוא תלמוד דאתי לידי גמילות חסדים.

3. אם אין דרך ארץ אין תורה

המשנה באבות²⁰ אומרת: "ר' אליעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה". ושם בר' יונה:

אם אין דרך ארץ - ר"ל שצריך תחילה לתקן את עצמו במידות ובוה תשכון התורה עליו שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מידות טובות לא שילמוד התורה ואח"כ יקח לו המצוות כי אי אפשר וזהו הענין שנאמר נעשה ונשמע.

אם אין תורה - כלומר מי שאינו יודע תורה אינו שלם במידות של דרך ארץ. כי רב המידות הטובות שיש כדרכי העולם בתורה הם כמו והעבט תעביטנו הענק תעניק לו מאוני צדק אבני צדק וכמה וכמה ביוצא בהם א"כ בלא תורה לא יהיו דעותיו שלימות בדרך ארץ.

ר' יונה מדגיש כי אם אין ד"א אין תורה. צריך להיות **בן אדם לפני שנכנסים לבית המדרש**, שאין התורה שוכנת בגוף שאינו בעל מידות. כבר בהכנה לקבלת תורה צריך להיות בן אדם. התורה כמציאות רוחנית אינה נקשרת ביצורים גם אם הם נראים כאנשים, אם אינם מוגדרים כבני אדם מצד המוסר האנושי הבסיסי, מצד ההתנהגות המידותית.

כאשר אנחנו מעיינים בביוגרפיה של משה רבינו בפשט הפסוקים רואים שמדגישה התורה באישיותו של מקבל התורה, המנהיג שהוריד תורה לעם

19 עמוד קנ"ב.

20 פ"ג, י"ז.

ישראל, את התכונות המוסריות הבסיסיות הנשיאה בעול והצלת עשוקים - זה הבסיס לקבלת תורה.

מכאן גם תשובה מחד גיסא מדוע אין בתורה ציווי על מידות, כי זו ההגדרה הבסיסית של אדם להיות "בן אדם", ועל זה אין צורך בציווי, כשם שאין צורך לומר לאדם שיהיה בעל ראש כדי להניח תפילין של ראש. תורה ניתנה לבני אדם וכדי להכנס לבית המדרש צריך תואר אדם ועל זה אין צורך בציווי²¹.

מאידיך, כותב ר' יונה, שתפקידו של בית המדרש הוא לפתח ולשכלל אותו רובד בסיסי. אם אין תורה אין דרך ארץ: בלא תורה לא יהיו מידותיו שלימות. רק הדרכה אלוקית דרך תורה מסוגלת להביא את האדם לשלימות מוסרית ולרמה הגבוהה ביותר של התנהגות אנושית, וזה יסוד כל התורה כולה.

מאידיך גיסא, כך מיישב הגר"א בסוף מגילת אסתר, מדוע אין ציווי על המידות "והמידות טובות הם יותר מכולם כמו שאמרו **שלא נכתבו מידות טובות בתורה** לפי שהם **כוללין** כל התורה והמידות הם **כלל** של המצוות" כלל מלשון "יסוד", כמו "ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה" - יסוד כל התורה.

גם מעיון בספר בראשית נראה שאינו רק הקדמה והכנה לתורה כדי ללמוד מידות וכדומה, אלא הוא היסוד של התורה, ממנו אפשר לראות את כוונת המחוקק לאן צריכה להביא אותנו הדרכה של תורה בחסד.

כל המתבונן בפרשת הכנסת האורחים של אברהם אבינו ע"ה, במחזה הנפלא הזה של אדם זקן שרץ וממהר בזריזות של צעיר לקיים מצות הכנסת אורחים בשלשה ערבים, מרגיש שעומד לפניו אדם שראשו בשמים, אדם ששתי כליותיו יועצות אותו ובלי הדרכה של תורה אלוקית אי אפשר להגיע לרמה כזו. רק מי שמתבונן ביי"ג המידות ורואה את ההטבה הגדולה שרצה הקב"ה להיטיב לברואים מסוגל להגיע לרמה כזו של חסד. ואולי זהו עוד תירוץ מדוע פתחה תורה ב"בראשית" ולא ב"החודש הזה לכם", כדי שנדע שהעולם נברא וממילא יש לו תכלית והתכלית היא חסד. ומהו חסד? עיין ב"מסכת בראשית", במעשה אבות סימן לבנים, באבות שקיימו את כל התורה כולה ומעשיהם הגדולים הם התוצר המובהק שלה. "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" וזהו שדורשת הגמ' במכות²²: "הולך צדקות זה אברהם, דכתיב: "למען אשר יצוה וכיו" - זו דרך ה'.

21 עיין שערי קדושה לרי"ח וויטל חלק א' תחילת שער ב'.

22 כד ע"א.

וכפי שכותב הרמב"ם במורה²³ על דברי משה רבנו ע"ה: "הראני נא את כבודך למען אמצא חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה":

כי אלה הפעולות הבאות מצידו יתעלה לגבי המצאת בני האדם והנהגתם וזה היה תכלית מטרת שאלתו כי סוף הלשון ואדעך למען אמצא חן בעיניך יראה כי עמך הגוי הזה אשר אני צריך להנהיגם בפעולות אלך בהם בעקבות פעלך בהנהגתם.

בקשתו של משרע"ה היא ללמוד את הנהגות ה' ברמה הגבוהה ביותר שבן אדם מסוגל להגיע אליו וכל זה מכוון להביא לידי מעשה חסד לעם ישראל. זו הנוסחה ליצירת איש חכם וטוב וזהו תפקידו של בית המדרש - לנסות ליצור אנשים בעלי רמה מוסרית גבוהה בעלי חסד הנובע מתוך לימוד בתורה שתחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים²⁴.

דברי רבנו יונה שאין התורה חלה אלא על גוף בעל מידות, שכדי להכנס לבית המדרש צריך להיות בן אדם - אינם ענין חד פעמי, אלא בכל שלב ושלב בהתקדמותו של הלומד, כאשר ע"י בית המדרש הוא מתקדם והופך לאדם בעל רמה מוסרית גבוהה יותר, מיד הוא הופך להיות כלי בית קיבול לבית מדרש גבוה יותר המסוגל לפתח ולשכלל את המצב המוסרי בו הוא נמצא כעת. כך שכל שלב ושלב הוא תוצאה של בית המדרש של תורה והכנה לבית מדרש לתורה גבוהה יותר.

פרק קנין תורה במסכת אבות הוא גם היכי תמצוי לקבלת תורה, הכנה לכניסה לבית המדרש אך ברמתו הגבוהה היא גם תוצאה של בית המדרש.

החסד והמידות צריכים להיות פועל יוצא של לימוד תורה וקיום מצוות. מנגד, לא יתכן שאדם הלומד תורה ומקיים מצוות ברמה גבוהה יהיה גומל חסדים ברמה פחותה, כיון שלימוד תורה וקיום מצוות חייבים בהכרח להביא אותו לידי חסד ברמה גבוהה, וכפי שכותב הרמב"ם בסוף מו"נ כי ככל שרמת הידיעות של הי"ג מידות גבוהה, האדם רואה יותר את איכות החסד האלוקי וזה צריך להביא אותו לרמות גבוהות בקיום חסד והא בהא תליא. לומדי תורה שאינם בעלי חסדים - הרי שיש פגם או בתורתם או

23 ח"א פרק נ"ד.

24 למרות שכדי להגיע לנבואה, כותב הרמב"ם בפתיחה לאבות "וכבר אמרו ע"ה 'האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבותי ואין אצלנו מעלה למעלה מן החסידות אלא הנבואה והיא המביאה אליה כמו שאמרו 'חסידות מביאה לידי רוח הקודש' הנה התבאר מדבריהם שהמעשה המוסרי זאת המסכתא מביא אל הנבואה מפני שהיא כוללת חלק גדול ממעלות המידות" ושוב, המידות הם הכשרה לנבואה אך הם גם תוצאה ותכלית של הנבואה.

בקיום מצוותיהם, וכפי שכותבת הגמ' בע"ז²⁵: "שאתה עסקת בתורה ובגמ"י ואני לא עסקתי אלא בתורה" (וכנראה לפי רמתו גם לימוד התורה).

"גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה" מובן ג"כ בפשוטו, כי קבלת פני השכינה, הקשר האלוקי, נועד מבחינת האדם להדרכה לעשיית חסד וזו לכאורה התכלית - להיטיב לברואים ע"י קבלת פני השכינה. מובן שזה עצמו מביא ג"כ להתקשרות והתדבקות בשכינה. הקשר הוא ע"י הליכה במידותיו ואי אפשר להתדבק בשכינה אלא ע"י מה שהוא גומל חסדים וזו היא תכלית הבריאה ותכלית האדם.

4. נגיעה של 'צדקות'

לעיתים, מתוך עיסוק ברעיונות גדולים אמיתיים, מרגיש האדם כעין צימצום כעין מחנק. בעיסוק במדרגת האדם, יראת השמים הגבוהה, האידיאל הגבוה, נותנים לאדם את ההרגשה שדרכם אפשר להגיע לקשר עם הבורא ואילו דרך העיסוק במערכת היחסים שבין אדם לחבירו איננו מגיעים לאותה רמה של קשר עם הבורא, מעין תחושה שיגדולה קבלת פני השכינה מהכנסת אורחים'.

וכפי שניסח זאת הרב קוק באורות הקודש ח"ג עמוד כ"ז:

אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה. סימן ליראת שמים טהורה הוא כשהמוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם, הולך ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד מבלעדה. אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה.

בעלי המוסר מגדירים זאת כ"נגיעה של צדקות" כפי שמובא בשם ר' ישראל מסלנט: כשאדם רץ לשמוע מגיד, בדרכו הוא מסוגל להחריב את כל העולם. הבעיה היא כללית בכל עשיית מצוות ובפרט במערכת היחסים שבין אדם למקום ובין אדם לחבירו.

במישור הכללי במערכת היחסים שבין הרצון לבין השכל, שהוא החכם הרואה את הנולד, חייב הרצון (כאשר ניגש להתמודד עם השכל בנסיון להטותו מדרך הישר) להכשיר את המעשה ולכן בונה אידיאולוגיה שלימה כדי להכשיר את השרץ, כדי שגם שכלו יירגע ותיחלש התנגדותו וכל אדם צריך לבדוק היטב מהו המניע האמיתי למעשה העבירה.

אך אם נעיין יותר הרי נראה, שאין הדבר רק ברצון לעשיית עבירות. להיפך, ככל שהענין יותר אמיתי כך הרצון להגיע אליו יותר גדול. כאשר אדם עומד לעשות מצוה לקנות מעלה רוחנית הדחף לכך הוא לאין ערוך גדול יותר מאשר למעשה עבירה.

א. כאן מצטרף גם השכל עם כוחו החזק.

ב. אמנם מצוות לאו ליהנות ניתנו, אך לאדם ישנו רצון להתעלות רוחנית, והנאה רוחנית היא הנאה עצומה ואמיתית שעולה על הנאת העבירה. ממילא כאן אין ניגוד אינטרסים בין הכוחות הפועלים באדם, אלא חזית משותפת, הכוללת את הרצון ואת השכל. התוצאה היא דחף אדיר לעשיית המצוה, הגדול לאין ערוך מהרצון לעבירה. כיוון שהמטרה מקדשת את האמצעים, הרי זהו הפתח ליצר וכאן "השוחזר יעוור עיני חכמים" חזק מאד והאדם מרגיש "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

זוהי למעשה התפיסה של מצוה הבאה בעבירה להגדרת התוס', כמבואר בב"ק²⁶: "רי אליעזר בן יעקב אומר: הא שגזל סאה חיטים, טחנה, לשה, אפאה, והפריש חלה (כמובן הכל "לשם שמים") - אין זה מברך אלא מנאץ".

היה ניתן לחלק, מצוה לחוד ועבירה לחוד וזה מה שיטען היצה"ר. כנגדו אומרת התורה שגם המצוה אינה נחשבת מצוה.

עיין תוי"ט על המשנה באבות: "ולא אירע קרי לכ"ג ביום הכפורים"²⁷
דכתב:

יש מי שהקשה ולמה יארע לו קרי אחר שהיה מזדיין אותו כל שבעת הימים והוא בטהרה כל היום ההוא וקני העם כל הלילה לא יחשו מלזרו.

והתשובה כי יצר הטוב ויצר הרע מתקוטטים זה עם זה כשני אויבים. וכשאחד מהן קרוב להיות מנוצח יתחזק על עמדו בראותו כי כלתה אליו הרעה והרבה מן האנשים בעת פטירתו יתחזקו וידברו דברים טובים כאילו הם בריאים. ולזה היה קרוב מאד להיות הכהן בעל קרי. כ"כ במד"ש בשם החסיד ז"ל.

והביאו הרב קוק בימקדש מעטי וכתב:

ובמקום שהקדושה מתגברת מתגבר לעומת זה גם היצה"ר וזהו הטעם שאמרו בסוכה נ"ב בענין יצה"ר שמניח אוה"ע ומתגרה בישראל כי

26 צד ע"ב.

27 פ"ה משנה ה'.

הגדיל לעשות אמר אביי ובת"ח יותר מכולם והיינו מצד התגברות הקדושה בהם²⁸.

וזהו שאמרו חז"ל יכל הגדול מתבירו יצרו גדול הימנו אחרת יש חוסר איוון בנקודת הבחירה של האדם וה"ה בכל מעשה טוב שדרכו עומד האדם להתעלות.

פעמים רבות אותה "נגיעה של צדקות" באה לידי ביטוי חזק בחלוקה שבין המצוות שבין אדם למקום ובין מצוות שבין אדם לחבירו. וכפי שמספרת המשנה ביומא²⁹: "מעשה שהיו שניהם שווים ורצים ועולים בכבש ודחף אחד מהם את חבירו ונפל ונשברה רגלו". ובברייתא שם בדף כ"ג בסגנון חריף יותר:

ת"ר מעשה בשני כהנים שהיו שניהם שווים ורצין ועולים בכבש קדם אחד מהם לתוך ד"א של חבירו נטל סכין ותקע לו בלבו... בא אביו של תינוק ומצאו כשהוא מפרפר אמר הרי הוא כפרתכם ועדין בני מפרפר ולא נטמא סכין ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים.. והגמ' מסיימת ש"מ שפיכות דמים היא דול וטהרת כלים כדקימא קיימא.

הדחף להתקרב לרבש"ע לעלות על המזבח הוא כל כך חזק עד שאדם מסוגל לרצוח. ואביו של תינוק שקחו רגשותיו והתחפכו אצלו היוצרות, גם הוא יתינוק שנשבה' בגישה זו. וכבר זעק על כך ישעיהו הנביא בפרק א':

למה לי רב זכאיכם יאמר ה' שבעתי עולות אילם וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי כי תבואו לראות פני מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי... ובפרישכם כפיכם אעלים עני מכם גם כי תרבו תפילה אינני שומע ידיכם דמים מלאו. רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיניכם חדלו הרע למדו הייטב דרשו משפט אשרו חמוץ שפטו יתום ריבו אלמנה".

ניגוד חריף בין, כביכול, הקשר עם הבורא הרוחני לבין ההתנהגות האנושית. והכל נובע מאותה תחושה מזויפת מתוכה שהקשר עם הבורא הוא דרך הרוחני והיא גם במחיר היחסים בין אדם לחבירו.

וכפי שפתחנו, אדרבא תכלית הבריאה ותכלית האדם היא להיטיב לברואים. התורה תחילתה גמ"ח וסופה גמ"ח ו"גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה" (מאמר חז"ל שמבטא בדיוק את אותו רעיון ההטבה לברואים היא התכלית וממילא גם יוצר קשר עם הבורא, ועדיף על הקשר הרוחני גרידא).

28 עיין במהר"ל בנצח ישראל פרק י"ז.

29 כב ע"א.

5. מימוש עצמי

דנים הרבה בימים אלו על המימוש העצמי של האדם בכלל ושל האדם היהודי בפרט ובעקבות הדברים שאמרנו ברור כי אם זו תכלית הבריאה ותכלית האדם הרי שהבורא יצר את האדם בצורה כזו שיוכל למלא את יעדו, שיוכל לצאת ממצב של אדם בכח לאדם בפועל. כפי שכותב המהר"ל בתפארת ישראל פ"ג:

אך האדם הוא בכח ויוצא אל הפועל ויראה ששמו מורה על דבר העצמי לו שהוא מיוחד בו האדם מכל וזה שהוא נקרא אדם על שהוא עפר מן האדמה... שהיא מיוחדת בזה שהיא בכח ויש בה יציאה לפעל כל הדברים היוצאים ממנה צמחים ואילנות וכו'.

יש בו את היכולות והוא נברא בצורה כזו שיוכל למלא את מה שהבורא דורש ממנו ושלמען מטרה זו ברא אותו. כל עוד שלא יביא לידי ביטוי פוטנציאל זה שטמון בו הרי שלא ימצא את סיפוקו וכדברי חז"ל במדרש קהלת רבה פ"ו:

וגם הנפש לא תמלא לפי שהנפש יודעת שכל אשר תיגע לעצמה תיגע ולפיכך אינה שבעה מצוות ומעשים טובים. א"ר לוי משל לעירוני שהיה נשוי לבת מלך אע"פ שמאכילה כל מעדני מלך אינו יוצא ידי חובתו למה שהיא בת מלכים כך כל מה שיפעול האדם עם נפשו אינו יוצא ידי חובתו למה לפי שהיא מלמעלה.

ועיי במהר"ל בתפארת ישראל סוף פ"ג:

כי הנפש הזאת שהיא מלמעלה ועומדת בתחתונים תמיד משתוקקת אל התורה והמצוות... שהם השלמה אל הנפש ובשביל כך משתוקקת אל התורה והמצוות לצאת אל הפועל ולהיות מושלם... ואף כי תורה זמצוות הם יציאה אל השלימות מ"מ במה שהיא עומדת בתחתונים בגוף האדם והיא עצם נבדל מן העליונים לא תקבל השלמה לכן אינה שבעה מן המצוות והיא נחשבת בכך כל ימי היותה בגוף.

רק ע"י תורה ומצוות אפשר להביא את נפשו של האדם לסיפוקה היחסי והמימוש העצמי שלה שעיקרו חסד שנעשה ע"י תורה ומצוות הוא המזון שמביא את הנפש לידי סיפוקה היחסי בעוה"ז. וכשם שאינו יכול להאכיל בת מלך בבולבוסין כך אינו יכול לספק את נפשו בריגושים או מימושים אחרים שאינם מוציאים מן הכח אל הפועל את מה שטמון בו, את הפונקציה הטבעית שלו, ולעולם לא ימצא את סיפוקו בתחום אחר ותמיד הדברים יהיו מעל פני השטח אך בפנימיות יהיה מזויף מתוכו. תמיד ירגיש לא טוב, כי אינו מממש את עצמו כפי שצריך ורק אם יוציא לפועל את הפוטנציאל האמיתי שבו שלשמו נברא "השכל וידע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה

בארץ". רק אז "וגם הנפש לא תמלא" תרגיש שמקבלת את המגיע לה אך תרצה עוד ועוד.

6. הכנה לבית המדרש

אחת הבעיות המרכזיות היום בחינוך הנוער באה לידי ביטוי בחוסר היכולת של התלמידים להתקשר לתורה, לגמי' ולשאר לימודי הישיבה.

מרכיב אחד בבעיה סבוכה זו היא חוסר ההכנה לכניסה לבית המדרש כשאחד מהדברים הבסיסיים כפי שכתבנו הוא - יצירת הרובד הראשוני במערכת היחסים בין אדם לחבירו. התורה אינה מתקשרת לתת - אדם. החורים והמחנכים חייבים להכין בני אדם. צריך להדריך ולחנך את הילדים בצורה ובסגנון כזה, שלפחות יגיעו לרמה בסיסית במוסר, מידות, וגמילות חסדים וכל הקשור למערכת היחסים שבין אדם לחבירו. לא לאלימות, לא לניבולי פה, לא לרמאויות ולשקרים, ומאידך חסד וצדקה וכו' וכל זה על פי דברי רבינו יונה המסביר כי דרך ארץ קדמה לתורה. אין התורה חלה אלא על גוף בעל מידות. כדי להתקשר לתורה, להיכנס לבית המדרש חייבים הכנה מוקדמת ואי אפשר לסמוך על כך שבת המדרש יעשה את העבודה של החורים כי אם התלמיד לא יגיע מוכן ממילא לא יתקשר לתורה. צריך לזכור - כשיש מערכת מסרים סותרת החינוך נכשל וכאשר מנסים החורים להעביר מסרים חיוביים ומאידך צופה הילד באישור החורים, בלי ביקורת, באמצעי תקשורת שונים ומשונים המשדרים מסרים הפוכים, הבנויים על תרבויות אלימות ופרוצות של אומות העולם - בדרך כלל ידם של האחרונים על העליונה.

7. השפעת בית המדרש על מהלכי הגאולה

הבאנו את דברי הרמב"ם שכתב כי סדר פעולותיו של האדם צריך להיות לימוד המביא לידי מעשה וכפי שדייק את הפסוק "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" וכפי שכתב המהר"ל "אבל התורה צריכה לשניהם להבין החכמה שבמצוותיה ולעשותם "ע"פ הידיעה ההיא" הדברים אמורים אצל האדם הפרטי וק"ו בן בנו של ק"ו לגבי סדר הפעולות הציבוריות הכלל הישראליות, הצריכות לצאת מתוך בית המדרש. מובא במדרש בבראשית רבה על הפסוק "ואת יהודה שלח לפניו...": "חד אמר להקים לו ישיבה שיהיו השבטים יושבים ועוסקים בתורה", כאשר עם ישראל יורד לגלות מצרים לא די בכך שיוסף הוא המשביר לכל ארץ מצרים הדואג לעניני החומר אלא צריך לשלוח את ראש הישיבה להקים בית מדרש שממנו יצאו דפוסי ההתנהגות שיקימו את עם ישראל בגלות.

עם ישראל מקבל תורה במדבר ולומד בכולל אוכלי המן ארבעים שנה ורק אחר כך הולך ומקים ממלכת כהנים וגוי קדוש.

כני"ל כאשר בונים מלוכה. כותב הרמב"ם בהלכות מלכים³⁰: "אין מעמידין מלך אלא ע"פ בית דין של שבעים זקנים וע"פ נביא כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו ובשאלו ודוד שמינה אותם שמואל הרמתי ובית דינו". בית המדרש מקים את המלכות.

דורות הראשונים שהיו אנשי מעלה איחדו בתוכם את התלמוד והמעשה, את הכח הרוחני שהוציא מתוכו את המעשים הגדולים. יסוד הגלות הוא הפיצול בין שני הכוחות כפי שמתאר הרב קוק במאמרו: "החומר והרוח בגאולת ישראל", ומסביר את דברי חז"ל בסנהדרין ק"ב: "שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן", שני הכוחות הכח המעשי (ירבעם) והכח הרוחני (בן ישי) יחדיו יצעידו את עם ישראל לתכליתו האמיתית. אך על השאלה "מי בראש?" מוכרחת התשובה לבא "בן ישי בראש", גם בזמן שיש פיצול בין הכוחות צריך בית המדרש להוביל וסירובו של ירבעם לקבל את העיקרון שבן ישי בראש גרם לגלות. "יזמה נמשכה השלשלת של צרותיהם של ישראל ופיזורים ותכלית מירוק הגלות עד עת קא".

הרמב"ם בהלכות מלכים³¹: מתאר את תחילת מלכותו של מלך המשיח "ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו כפי תורה שבכתב ובע"פ ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות השם הרי זה בחזקת שהוא משיח ואם לא הצליח עד עת כה או נהרג בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו".

ועל פי זה כותב הרמב"ם קודם לכן:

שהרי ר' עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה היה והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך והוא היה אומר עליו שהוא מלך המשיח ודומה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח עד שנהרג בעוונות.

ועיין בכ"מ שהתקשה: "מהיכי מייתי ליה שהיה ר' עקיבא נושא כליו?" וני"ל שכוונת הרמב"ם כי בן כוזיבא ודאי היה הוגה בתורה ועוסק במצוות כפי שתיאר את המלך המשיח והיה בוגר בית המדרש של ר"ע או מושפע ממנו, והמרד יוצא מבית מדרשו של ר"ע שגם ממשיך ונותן לו את התמיכה התורנית והרוחנית הנדרשת למאבק הגדול להקמת מלכות ישראל ע"י משיח וזו כוונת הרמב"ם שהיה נושא כליו³². בית המדרש של ר"ע הקים את

30 פרק א' הלכה ג'.

31 פרק י"א הלכה ד'.

32 ומצאתי בכתבי המהר"ץ חיות ספר אמרי בינה סימן ו' ס"ק ז' "וכן היה הענין ברבי עקיבא אשר החזיק ידי בר כוזיבא והיה מחזיק בידו נגד הרומאים ותפסו אותו ודנו אותו כמורד במלכות" ושם בהגה "ומה שכתב הרמב"ם דרבי עקיבא נושא כליו הינו שהיה תומך בו בכל עוז ... ומפני דרבי עקיבא היה הגדול שבדור והחזיק בימנו הווי

ה"בחזקת משיח", ור"ע לא טעה בזיהויו של בר כוזיבא כ"בחזקת משיח" אלא שנהרג בעוונות³³.

מה היו אותם העוונות, מה היתה הנקודה המרכזית בכשלון הרוחני וממילא הפיזי במרד בר כוכבא?

המדרש באיכה³⁴ מביא שכביכול טענו אנשי צבאו של בר כוכבא כלפי מעלה "לא תסעוד ולא תסכיף" אל תעזור לנו ואל תפריע לנו (פירשו לא נכון את דברי דוד המלך שאמר כתמה "הלא אתה אלוקים זנחתנו ולא תצא אלוקים בצבאותינו") המדרש ממשיך ומספר על נקודת השבירה של המרד כאשר מגיע כותי בשליחות אדרינוס קיסר ועושה עצמו כלוחש דבר סתר באוזני ר' אלעזר המודעי שהיה שקוע בתפלתו וכאשר חוקר בר כוכבא את ר' אלעזר אודות הלחש עונה ר' אלעזר כי היה שקוע בתפלתו ולא שמע כלל את מה שנאמר לו "נתמלא רוגזיה לבן כוזיבא יהיב ליה חד בעיטה ברגליה וקטליה". השורש של רוגז הוא גאוה וכנ"ל אנשי צבא שאינם זקוקים לעזרתו של רבש"ע אלא מספיקה להם ההנהגה הטבעית - גם זו גאוה הנובעת מהרגשה של כחי ועוצם ידי עשו לי את החיל הזה וכל זה נובע מהשפעת בית המדרש של ר"ע כפי שאומרים תז"ל ביבמות "שלא נהגו כבוד זה לזה"³⁵ (למרות שר"ע הוא זה שחידש "את השם אלוֹקִיךָ תירא" לרבות ת"ח) אותה נקודה, אותו שורש בא לידי ביטוי גם בצבאו של בן כוזיבא, בית המדרש בנה את בר כוכבא שהיה בחזקת משיח אך בית המדרש גם גרם להפלתו.

בית המדרש צריך להיות הכח המוביל, היוזם, הבונה. ממנו צריכה לצאת הגאולה. הוא שצריך להוציא מקרבנו את המלך שהוא בחזקת משיח, לתומכו, ולסעדו ולהובילו "עד שאם עשה והצליח וניצח כל האומות שסביבו ובנה בית המקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל, הרי זה משיח בודאי". מאידך, ע"י התנהגות שאינה ראויה הוא עלול להיות גם הכח שבהשפעתו המשיח נכשל. ברור הוא כי נקודת המוצא של כל המהלך של ר"ע ובר כוכבא הוא הקשר ההדוק בין בית המדרש לעולם העשייה שהיה קשור אליו.

8. דגשים שונים בעבודת ה'

מדינת ישראל לא הוקמה בצורה הראויה של יצירת בתי מדרש לתורת א"י שממנה צומחת המדינה, אלא להיפך, היא הוקמה ע"י מורדי בית

כנושא כליו הינו התומך בידו בכל עוז". וכן בענף יוסף כתב בשם יפ"מ (למרות שלא דרך בדרכו של הרמב"ם) "אלא שר"ע ראה בו שנכנע לדעת חכמי ישראל".

33 המשמעות של הדברים כי גם אם יימצא מלך שהוא בחזקת משיח הכל תלוי בהתנהגות שלו ושל עם ישראל ואם נכשל הרי זה בגלל עוונות, גם אם אנו מזהים תקופה זו כראשית צמיחת גאולתנו ודאי שאינה יותר טובה מחזקת משיח וכל התקדמות או ר"ל נסיגה תלויה בהתנהגות בית המדרש עם ישראל ומנהיגיו.

34 איכה רבה פרשה ב', ד.

35 סב ע"ב.

המדרש, או ע"י אנשים שכלל לא הבינו מהו בית המדרש ומהי יהדות אמיתית. וכאשר בית המדרש, שנחלש בגלל ניתוקו מהחיים המעשיים, לא היה מסוגל להקים מדינה. היום, הצורך הראשוני הוא לבנות ת"ח המאחדים גדלות תורנית מקושרת לחיי המעשה וגם אנשי מעשה בוגרי בית המדרש, המושפעים ממנו, ומבינים כי בן ישי בראש.

היציאה מגלות לגאולה אחר אלפיים שנה ויצירת מדינה שהיא הבסיס ממנו בס"ד תתפתח מלכות בית דוד, לפי השלבים המבוארים ברמב"ם בסוף הלכות מלכים, מחייבת חשיבה חדשה לא רק בהבדל הפיסי שבין חיי קהילה לחיי מדינה, אלא גם ביצירת דגשים חדשים³⁶ בעבודת ה' הנצרכים לתקופה זו. היסוד לכל השינויים הבאים מבלי לשנות כי הוא זה בהלכה ובשו"ע חייב להתחיל מבית המדרש שממנו יוצאת תורה לעם ישראל.

ולא ראי זה כראי זה. איננו יכולים להכניס את ישיבת וולוז'ין לתוך ישיבת ההסדר ולומר וולוז'ין כדקאי קאי ורק נוסיף אליו את הפרק הצבאי.

(ולהבדיל כשם שאיננו יכולים לקחת תכניות לימודים מאומות העולם במקצועות שאינם של תורה ולייחד אותם. אי אפשר לקחת גוי ולהלביש עליו זקן ושטריימל ולומר: אלה יהודיך ישראל. כאשר התכניות שלהם בנויות על תרבות אחרת ועל ערכים אחרים והדמויות שאליהם שואפים לחנך שונות לחלוטין מהדמויות אליהם אנחנו שואפים).

תכניות הלימוד והחינוך בוולוז'ין היו יפות לשעתו, ואילו היום צריך לבנות בית מדרש עם דגשים שונים בעבודת ה'. כשם שאני מניח כי בבית מדרשו של יהושע בן נון או עתניאל בן קנז היו דגשים שונים מאשר בבית מדרשו של אנשי כנה"ג ואלו שונים מבית מדרשו של רש"י, הרי"ף או הרמב"ם וגם אלה ודאי שלא היו דומים לבית המדרש בוולוז'ין או פוניבז' ואלו לא דמו לבתי המדרש החסידיים.

כאשר בכל אחת מהתקופות התבצעה חשיבה והתאמה לצרכי הדור על פי יסודות ההלכה והשו"ע, עם שימת דגשים יחודיים בעבודת ה'.

אחד הדברים הנצרכים הוא הקשר בין הלימוד והמעשה, וכפי שכותב הרמב"ם על הפסוק "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם". קשר שהיה רופף יחסית בגלות מעצם הגבלתם של החיים המעשים, כאשר סוגיות רבות וחשובות היו בבחינת "יגדיל תורה ויאדיר", וכפי שכתב הרב קוק בהספדו על הרצל, כי שורש הגלות הוא הפיצול והנתק בין הכח הרוחני והכח המעשי, כאשר האידיאל הוא להקים דמויות המאחדות בתוכן גם את התלמוד וגם את המעשה כדורות ראשונים, כאשר הפיצול יוצר חולשה לא רק בעולם

36 כעין שכתב ב'קול התור', פרק ראשון (יצא בהוצאת יוסף ריבלין): "אחד האמצעים העיקריים לקיומה של כל עבודתנו היא חקמת אנשי אמנה ע"פ חז"ל (שבת קיט) ילא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה. להקים אנשי אמנה בכל השלמות בעיר קדשנו כי בלעדי זאת אין שום ערך וכל עמלנו ופעלנו ח"ו ועליו כל היסודות והתקנות שסדרנו בע"ה".

המעשה אלא גם בעולם התורה בבית המדרש. גם אם קיים הפיצול, חייבים לחנך אנשי מעשה מבוגרי בית המדרש היודעים כי 'בן ישי בראשי הוא הכת המוביל, התלמוד המביא לידי מעשה.

העיקרון עליו בנוי ההסדר הוא השילוב בין בית המדרש לבין המעשה. ישיבת הסדר אינה ישיבת פוניבז' בצירוף שנה וחצי של שירות בצבא, אלא המסלול הצבאי הוא חלק אינטגרלי מהישיבה והיא דוגמא אחת ומרכזית ליצירת דמות של ת"ח כפי שהיה בימי יהושע בן נון ועתניאל בן קנז ובימי אבנר בן נר.

לאור מה שכתבנו, כותרת בית המדרש היא לנסות לחנך וליצור איש חכם וטוב, שכבה רחבה של אנשים נבונים וטובים שהשכלה והחינוך התורני שלהם מביאים אותם לידי עשיית חסד ומשפט וצדקה בארץ, אנשים בעלי אידיאלים בתחומים אלה ואחרים הנובעים מתוך בית המדרש בבחינת 'ולא עם הארץ חסיד'. אדם שלא למד אינו מסוגל למילי דחסידות, אינו מסוגל להיות אידיאליסט. (זוהי הסיבה המרכזית לכשלון של הציונות החילונית, כיון שלא נבעה מבאר מים חיים, לא יצאה מכתלי בית המדרש ולכן פשטה את הרגל למרות שהיו שם אנשים בעלי רעיונות גדולים ובעלי מסירות נפש, אך לא עם הארץ חסיד).

בית המדרש צריך ליצור את הבסיס, את החלק המוביל במדינה - אנשים שטובת הפרט והכלל תמיד לנגד עיניהם, וכפי שכתב ה"שערי יושר": "שיהיו כל עבודתנו ועמלנו תמיד מוקדשים לטובת הכלל". אך גם כשרוממות אל בגרונו נשארים בני אדם וכמאמר העולם "לעולם יהא אדם"³⁷ (ואני מוסיף "לעולם יהא אדם ירא שמים" היינו גם כשהוא ירא שמים - שישאר בן אדם), גם כשעוסקים בעניינים העומדים ברומו של עולם אי אפשר לדלג על מדרגת האדם (וכפי שנאמר ביחזקאל "ואתה בן אדם" גם אחר שראית מעשה מרכבה הבסיס הוא "ואתה בן אדם" עיין שם במצודות)³⁸, אלא מתוך אותה רמה אנושית מתוך פיתוחה ושיכלולה צריך לבנות את אותם ת"ח אידיאליסטים שטובת הפרט והכלל בין בגשמיות בין ברוחניות, לנגד עיניהם.

חברה הבנויה מאנשים מהסוג הזה, הרי שמעבר לאמת שבדבר ומעבר לקידוש ה' (וכפי שכותב הרמב"ם בהלכות דעות פ"ה "אדם העושה כל המעשים כאלו וכיוצא בהם עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל

37 טוביה החולב סוף פרק שני.

38 עיין אבן שלמה פרק י"א, ח', דכתב וז"ל: "ה' מיני ערב רב יש בישראל: א. בעלי מחלוקת ולשון הרע. ב. בעלי תאוה. ג. הצבועים שאין תוכם ככרס. ד. הרודפים אחר הכבוד לעשות להם שם. ה. הרודפים אחר הממון ובעלי מחלוקת הם גרועים מכולם והם נקראים עמלקים. ואין בן דוד בא עד שימחו מן העולם. וכל מחלוקת שלא לשם שמים הוא מערב רב הקופצים להורות וליטול עטרה, כמ"ש 'ונעשה לנו שם'. הגר"א מציין בדבריו חמש חולשות מרכזיות המוגדרות אצלו כסימפטומים של ערב רב (תופעות שלצערו אינם פסחות גם על המגדירים עצמם כשומרי תורה ומצוות) כאשר הטיפול בהם חשוב במיוחד בתקופה זו ואין בן דוד בא עד שימחו מן העולם.

אשר בך אתפאר" (היתה עושה מהפכה אמיתית גם ביחסם של אלה שאינם בני תורה לחניכי בית המדרש כיון שהיתה קמה וגם ניצבה חברה של בני אדם בעלי רמה אנושית ומוסרית השונה מבחינה איכותית מכל הסובב אותה, וכפי שהחדיר אברהם אבינו ע"ה את האמונה לעולם לא רק ע"י ויכוחים פילוסופים, אלא בעיקר ע"י מעשים, ע"י "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם"³⁹ ע"י אותו אשל נקרא שמו של הקב"ה ע"י מערכת יחסים נפלאה של בין אדם לחברו הנובעים מכח ההדרכה האלוקית נקרא שמו של הקב"ה. העולם הבין שבלי תורה - איש את רעהו חיים בלעו ודמויות כשל אברהם אבינו ע"ה יכולות להוצר רק משל גבוה. בית מדרש יכול ליצור, תוך פיתוח ושיכלול הטבעיים הפנימיים של עם ישראל שהם בטבעם רחמנים וגומלי חסדים, חברה חדשה ישנה, שבבסיסה אנשים המתוארים ביומא⁴⁰:

אביי אמר כדתניא 'ואהבת את ה' אלוקיך' - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו נחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה אשרי רבו שלמדו תורה... פלוני למד תורה ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתקנים מעשיו עליו הכתוב אומר: 'ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר'⁴¹

חברה שתהיה הבסיס למלכותו של מלך המשיח שעתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה, הממשלה הראשונה: בונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל⁴¹.

39 וכפי שמספרת הגמ' בסוטה ו ע"א ושם ברש"י.

40 פ"ן.

41 רמב"ם סוף הלי מלכים. הגר"א ביאבן שלמה' כותב (י"א, ט): בכל דור ודור שולט מדה אחרת (ממדותיו של הקב"ה שמנהיג בהן עולמו) שמוזה משתנים הטבעים וכל מעשי הדור והנהגותיהם ופרנסיהם הכל הוא לפי ענין המידה ההיא ותלוי בבחירתם בין לטוב בין לרע. וכן הנהגות הקב"ה עמהם, והכל כלול בתורה (וז"ש שהראה הקב"ה לאדם הראשון וכן לאברהם דור דור ודורשיו וכו', ר"ל שהבין הכל מהתורה). וכן בכל דור יש קיצים לפי ענין התשובה והזכיות המיוחדים לאותו דור. **אבל קץ האחרון לא תליא בתשובה אלא בחסד**, כמ"ש ילמעני למעני אעשה' וגם בזכות אבות. וז"ש יזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמוי וזה הקץ לבד נתגלה לאבות. וז"ש ילבי גליתיי, ר"ל לאבות ולמשה שנקראו ילבי.